



ODA EKONOMIKE E KOSOVËS | KOSOVA CHAMBER OF COMMERCE



KOVID-19 I UTICAJ NA PRIVREDU

Mogućnosti ekonomskog oporavka i transformacije

novembar 2020



KOVID-19 I UTICAJ NA PRIVREDU

Mogućnosti ekonomskog
oporavka i transformacije

novembar 2020

Autor: Berat Rukiqi
predsednik Privredne komore Kosova

Design: Envinion

AUTORSKO PRAVO © 2020. Privredna komora Kosova i Fondacija Konrad Adenauer.

Stavovi izneti u ovom izveštaju ne odražavaju nužno stavove Fondacije Konrad Adenauer i Privredne komore Kosova

Përmbajtja

Uvod: Sa kakvom se vrstom krize suočavamo?	6
Kakve vrste politika privreda treba?	8
Koliko je duboka kriza na Kosovu?	10
Kako će izgledati budućnost?	11
Kakve su bile dosadašnje politike institucija Republike u upravljanju ekonomskim posledicama izazvanim pandemijom	13
Zaključci i preporuke: Kako se može oporaviti i transformisati kosovska privreda?	14

Uvod: Sa kakvom se vrstom krize suočavamo?

Svi analitičari i stručnjaci svetske privrede koriste konstataciju „Ovo je ekonomski cunami“, da uopšteno opišu stanje privrede i međunarodnih finansijskih tržišta. Koronavirus gura privrede u ekonomsku recesiju, u vreme kada su svi parametri i trendovi beležili pozitivan trend. Kako se situacija sa pandemijom pogoršava, svima je teško da odluče koji su razgovori strašniji: razgovori koje vodimo sa epidemiolozima ili razgovori koje vodimo sa ekonomistima i rukovodiocima kompanija. Socijalno distanciranje prerasta u ekonomsko distanciranje. Ljudima je ograničen odlazak u prodavnice, pozorišta, bioskope, muzeje, barove, restorane i radna mesta. Sprečavanje širenja pandemije KOVIDA-19, nužno vodi ka ekonomskoj recesiji, a ono što je vrlo verovatno, ako ona potraje još dugo, i ka ekonomskoj depresiji, do sada nezapaženih srazmera u savremenoj ekonomiji.

Moderno doba ne beleži nijednu analognu situaciju. Stručnjaci su saglasni da će „ekonomski bol“ proći kroz nekoliko talasa: Prvi talas je „neplanirani prekid“, dakle iznenada prestaju skoro sve ekonomske aktivnosti širom zemlje. Nekoliko nedelja pre toga, ljudi su išli na posao, jeli u restoranima, plaćali usluge, rezervisali putovanja i odmore, planirali kupovinu automobila, razmišljali o kupovini nove kuće, održavali obuke i konferencije. Sada, je gotovo sve stalo. Ljudi su pronašli utočište i sigurnost u svojim domovima i pasivni su. U drugom talasu, kada je sve stalo, ljudi mogu postepeno ostati bez posla. U trećem talasu, svi oni koji mogu ostati bez posla ili oni kojima preti gubitak posla biće u panici, ne zbog pandemije, već zbog strepnje za svoju budućnost. Niko neće kupiti novi automobil, novu kuću ili planirati odmor ovog leta. Iako će veliki deo ograničenja nametnutih merama za sprečavanje širenja pandemije KOVIDA-19 biti postepeno ukinut, potrošačko ustručavanje će usporiti privredni rast na mnogo duže staze, nakon završetka pandemije KOVIDA-19. U četvrtom talasu, preduzeća koja su

planirala ulaganja odustaće od svake nove investicije, bilo u nove proizvodne linije, razvoj novih proizvoda ili u nove radne prostore čime će paralisati još jedan značajan motor privrednog rasta.

Vodeći ekonomisti predlažu „tešku artiljeriju“ za borbu protiv ekonomske katastrofe koju bi mogla izazvati pandemija KOVIDA-19. Vlade moraju smanjiti šanse za stečaj pojedinaca i preduzeća, osigurati da ljudi nastave da troše, čak i ako ne rade, i povećati javne investicije i ulaganja u zdravstvene sisteme.

Kenneth Rogoff, profesor ekonomije i javnih politika na Univerzitetu Harvard, u jednom članku objavljenom na platformi Project Syndicate podvlači činjenicu da je neizvesnost postupaka i ponašanja ljudi i donosilaca politika u predstojećim nedeljama i mesecima velika koliko i naučna neizvesnost u vezi sa koronavirusom. Prema Rogoffu, „Sve dok ne budemo bolje shvatili kada i kako će se rešiti situacija na polju javnog zdravlja u vezi sa KOVIDOM-19, ekonomisti neće moći da počnu sa predviđanjima o kraju recesije, koja je trenutno u jeku. Ali ono što je više nego sigurno za očekivati je da će ovaj privredni pad biti mnogo dublji i mnogo duži od onog iz 2008. godine.

Prema Ricardu Hausmannu, profesoru na John F. Kennedy Fakultetu za upravu na Harvardu „Makroekonomisti su prvobitno smatrali da će pandemija KOVIDA-19 uzdrmati agregatnu potražnju i da ovo treba suzbiti politikama koje će povećati potrošnju. Međutim, oni su ubrzo shvatili da za razliku od globalne finansijske krize iz 2008. godine, koja je u potpunosti uništila agregatnu potražnju, pandemija KOVIDA-19, je pre svega uzdrkala agregatnu ponudu“. Dakle, čak i ako ljudi žele da troše, idu u pozorište, izlaze u restorane, putuju, to će biti nemoguće, jer sve mora biti zatvoreno ili će biti mera koje onemogućavaju rad mnogih preduzeća. Prema Hausmannu, ovakvo stanje je neizdrživo,



Prema projekcijama Međunarodnog monetarnog fonda, globalna privreda će opasti na **- 3%**, što je smanjenje za **6.3 procentna poena** u poređenju sa projekcijama iz januara 2020. Očekuje se da će ovaj pad pokrenuti najnegativniju recesiju koju smo videli od „Velike depresije“ i mnogo negativniju od globalne finansijske krize 2008. godine.

posebno kada se radi o zemljama u razvoju. Ove zemlje zavise od izvoza sirovina, turizma, doznaka i očekuje se da će sve one ove godine doživeti potpuni kolaps. Ovo će uticati na kupovnu moć u tim zemljama i vlade će imati problema sa budžetskim prihodima.

U izveštaju o svetskoj ekonomiji, objavljenom druge nedelje aprila, Međunarodni monetarni fond ekonomsku krizu izazvanu pandemijom KOVIDA-19 karakteriše kao krizu koja do sada nije zabeležena ikada i zbog toga postoji velika neizvesnost oko njenog uticaja na živote ljudi. Većina zemalja širom sveta suočava se istovremeno sa zdravstvenom krizom, finansijskom krizom i drastičnim padom cena sirovina, uključujući naftu. Prema projekcijama Međunarodnog monetarnog fonda, globalna privreda će opasti na - 3%, što je smanjenje za 6.3 procentna poena u poređenju sa projekcijama iz januara 2020. Očekuje se da će ovaj pad pokrenuti najnegativniju recesiju koju smo videli od „Velike depresije“ i mnogo negativniju od globalne finansijske krize 2008. godine.

Istovremeno, Svetska trgovinska organizacija (STO) konstatovala je da je globalna trgovina na rubu propasti, poput onoj iz 1930. godine, tokom Velike depresije. Prema STO-u, oporavak će biti brži ako zemlje budu svoja tržišta držale otvorenim, ne postavljaju prepreke i deluju zajedno. STO procenjuje da će se svetska trgovina smanjiti za 13% do 32%, u zavisnosti od trajanja pandemije KOVIDA-19 i trajanja restriktivnih mera preduzetih za sprečavanje širenja pandemije.

Kakve vrste politika privreda treba?

Savremena privreda predstavlja složenu strukturu brojnih međusobno povezanih strana: vlada, radnika, preduzeća, dobavljača, potrošača, banaka i drugih finansijskih institucija itd. Svako je nečiji zaposleni, nečiji potrošač, nečiji zajmodavac. Nagli neočekivani prekid stvara lančanu reakciju, koja se može opravdati na pojedinačnom nivou, ali će biti praćena katastrofalnom kolektivnom štetom. Samoizolovani potrošač, suočen sa neizvesnošću po svoju budućnost, u kontinuitetu kupuje sve manje. To sprečava preduzeća da ostvare prihod i ona su prisiljena da smanje troškove, istovremeno smanjujući broj radnih mesta, kako bi izbegli potpuni krah. Kako bi održale stabilnost i kako ne bi povećale izloženost, u odnosu na nenaplative zajmove, banke smanjuju kreditiranje, dodatno čineći još mračnijom perspektivu nefinansijskog sektora. Panika i pad pouzdanosti su još jedan deo jednačine sa puno nepoznatih. Čak i bez mera izolacije i socijalnog distanciranja, mogla bi se očekivati recesija. Budući da će panika, nejasnoća, nedostatak pouzdanosti uticati na smanjenje potrošnje i investicija.

Poput zdravstvenog sistema, i ekonomski sistem mora imati „intenzivnu negu, krevete i respiratore“ da bi se izborio sa krizom. U ekonomskom sistemu ovu ulogu igraju: centralne banke sa monetarnom politikom i vlade sa fiskalnim merama. Jedno je jasno: bez ijedne ekonomske politike, recesija je neizbežna. Recesija se dešava, ali se nadamo da će biti kratkog veka. U ovom slučaju, glavni cilj politike treba da bude usmeren na sve kanale koji mogu uticati na produblјivanje problema, brzim i blagovremenim postupcima. Važan je i vremenski aspekt primene mera. Mere se moraju efikasno sprovesti tokom trajanja zatvaranja, ograničenja i mera socijalnog distanciranja. Mere moraju biti uključive i održive. Mali je rizik ako radimo puno kako bismo stabilizovali privredu; rizik je tu ako radimo malo.

Godine 2008. postojalo je samo jedno pitanje, „Koliko brzo se privreda može oporaviti?“ 2020. godine, u vreme pandemije KOVIDA-19, suočeni smo sa dva pitanja, koja su međusobno oprečna. Prvo, kako da zaustavimo umiranje od koronavirusa? Drugo, kako da obezbedimo da privreda može da se oporavi, nakon što se vratimo u normalu? Nijedna knjiga, nijedna teorija, nijedna praksa nas nije naučila kako da istovremeno odgovorimo na oba pitanja. Ali ono što je do sada poznato, na osnovu prakse iz Kine, samo rešavanje problema javnog zdravlja, odnosno stavljanje virusa pod kontrolu, može pomoći i ubrzati ekonomski oporavak.

Potrebne su politike koje omogućavaju da se novac sada efikasno rasporedi u džepove porodica. Takođe moramo priznati činjenicu da ovo nije dovoljno. Prema Paulu Krugmanu, redovnom kolumnisti New York Times-a i dobitniku Nobelove nagrade za ekonomiju, „u tipičnim recesijama prioritet je monetarne i fiskalne politike da se ljudi što pre vrate na posao. Ali ovo je prirodna katastrofa i uloga je vlade da pomogne porodicama da izbegnu ekonomsku katastrofu.“ Ivan Krastev iz Evropskog saveta za spoljne odnose, u svom osvrtu na moguće efekte pandemije KOVIDA-19, kaže da će ova pandemije ojačati ideju povratka „velike vlade“, podsticajnim intervencijama u privredi.



Prema osnovnim proračunima, jedan mesec sa proizvodnim kapacitetom od **50%** i još dva meseca sa proizvodnim kapacitetom ne većim od **25%** dovešće do pada do **10%** godišnje proizvodnje u privredi.

**Prema Mike Konczal, istraživaču
Roosvelt Instituta, postoji pet
elemenata za usporavanje recesije
i ograničavanje njenih mogućih
negativnih uticaja:**

- a) Direktna pomoć građanima, kroz gotovinu;
- b) Podrška radnicima, kako bi se osiguralo njihovo zbrinjavanje;
- c) Podrška preduzećima i opštinama, merama fiskalne i monetarne politike;
- d) Sprečavanje propadanja preduzeća, obezbeđivanjem sredstava za likvidnost, uključujući mogućnost da vlada bude krajnji potrošač dela zaliha njihovih proizvoda, pod uslovom da kompanije ne otpuštaju zaposlene sa posla
- e) Za industrije / sektore koji mogu bankrotirati, stvoriti podsticajne mehanizme koji omogućavaju njihov oporavak, kroz jasan okvir korporativnog i finansijskog upravljanja, uključujući ograničavanje dividendi i bonusa.

Prema osnovnim proračunima, jedan mesec sa proizvodnim kapacitetom od 50% i još dva meseca sa proizvodnim kapacitetom ne većim od 25% dovešće do pada do 10% godišnje proizvodnje u privredi. Po ovom osnovu, treba izračunati hitne mere, podsticajne mere i mere ekonomskog oporavka. Dakle, onoliko koliko se očekuje smanjenje proizvedene količine u privredi, u toj meri bi trebalo uvesti podsticajne mere u istoj, konkretno mere monetarne politike i mere fiskalne politike.

Koliko je duboka kriza na Kosovu?

Izveštaj Međunarodnog monetarnog fonda za Kosovo, objavljen početkom aprila, konstatuje da je pandemija KOVIDA-19 teško pogodila kosovsku privredu. Prema Međunarodnom monetarnom fondu, kosovska privreda će zabeležiti pad od 5%. Pre izbijanja pandemije KOVIDA-19, Međunarodni monetarni fond projektovao je privredni rast od 3.5%. Prema predviđanjima Međunarodnog monetarnog fonda, izbijanje pandemije dovešće do pada sektora turizma za 20%, uglavnom zbog redovnih poseta dijaspore, koje su zbog ograničenja putovanja gotovo nemoguće. Međunarodni monetarni fond predviđa pad izvoza od 19% usled pada globalne potražnje i pad doznaka od 10% zbog negativnih efekata pandemije KOVIDA-19 u zemljama porekla doznačenih sredstava. Takođe se očekuje i pad stranih direktnih investicija i drugih finansijskih prihoda. I Svetska banka u svom izveštaju iz oktobra 2020. takođe predviđa ekonomske nedaće svih zemalja u regionu, uključujući Kosovo i sve zemlje pogođene KOVIDOM-19. Prema Svetskoj banci, očekuje se da će kosovska privreda pretrpeti pad od 8.8% kao posledica krize izazvane pandemijom kovid-19.

Prema poslednjem izveštaju Svetske banke za Kosovo, koji je objavljen oktobra ove godine, „uprkos ublažavanju mera u junu 2020. godine, pad privrede se nastavlja, imajući u vidu da šok koji je izazvala pandemija KOVIDA-19 negativno utiče na usluge izvoza vođene potražnjom dijaspore, ulaganja i privatne potrošnje. Prema očekivanjima, kosovska privreda će zabeležiti pad od 8.8 procenata 2020. godine”.

Druga verodostojna istraživanja takođe ukazuju na vrlo negativne uticaje pandemije KOVIDA-19 na kosovsku privredu. Da bi izmerili uticaj restriktivnih mera preduzetih protiv širenja pandemije KOVIDA-19 po privatni sektor, pet organizacija koje zastupaju poslovne interese sprovele su zajedničku anketu.

Prema ovoj anketi, odnosno podacima koje je obradila i analizirala Recura Financials, 95% anketiranih preduzeća ocenjuje krizu izazvanu KOVIDOM-19 negativnom. 60% anketiranih preduzeća veruje da pandemija KOVIDA-19 ugrožava njihov opstanak, dok je 30% anketiranih preduzeća izjavilo da su smanjili broj zaposlenih.

Čak i najnovije istraživanje Privredne komore Kosova koje meri na svaka 4 meseca poslovnu klimu i poverenje preduzeća u najrelevantnijim sektorima privrede, za drugi kvartal 2020. godine ukazuje na ne toliko dobro stanje privrednih subjekata u zemlji. Oko 80% preduzeća je procenilo da su u nezadovoljavajućoj poslovnoj poziciji. U poređenju sa prethodnim kvartalom, situacija u ovom kvartalu se još više pogoršala, procenat preduzeća koja ocenjuju trenutnu situaciju nezadovoljavajućom veća je za 47 procentnih poena.

Pokazatelj pouzdanosti takođe se značajno smanjio u poređenju sa prethodnim TM (oko 37.3 procentna poena). Na opadanje pouzdanosti uglavnom su uticale negativne izjave iz ključnih ekonomskih sektora u zemlji. ***Pokazatelj pouzdanosti u ovom kvartalu iznosi -44.7, i istovremeno čini najnegativniju vrednost zabeleženu ikada od 2013. godine kada se krenulo sa merenjem ovog pokazatelja.***

Kako će izgledati budućnost?

U intervjuu koji je dao za National Public Radio (SAD), historičar YUVAL NOAH HARARI, govori o transformisanom svetu nakon pandemije: „Eksperimenti su u toku na svakom koraku. Univerziteti održavaju onlajn nastavu, o kojoj se razmišljalo već nekoliko godina, ali nikada nije urađeno ništa konkretno. Sada je ovo jedan veliki eksperiment. Dalje, šta će se desiti sa milionima ljudi koji će početi da rade od kuće umesto da idu u fabriku? Dakle, imaćemo puno socijalnih eksperimenata, masovnih srazmera, koji će promeniti svet. Tehnologija će nam pomoći da se prilagodimo krajnostima koje imamo sada. Fizička pokretljivost se može smanjiti premeštanjem dobrog dela naših aktivnosti u kibernetički prostor. Škole, kancelarije, univerziteti, radni prostori će se verovatno promeniti zauvek i mnogo brže nego što se ranije mislilo i projektovalo.

Analitičari i stručnjaci u različitim oblastima se slažu da nakon završetka pandemije KOVIDA-19 „ništa više neće biti isto“. Nastupiće „nova normalnost“, sa mnogim promenama u načinu života i poslovanja. Očekuju se promene u ponašanju potrošača, onlajn učenje i rad su posebno podstaknuti, socijalna distanca će dugo živeti s nama, dok će preduzeća voditi računa da izvori proizvodnje i snabdevanja budu što bliži mestu rada. Izmeštanje proizvodnje što je moguće bliže mestu proizvodnje i rada, podstaci će proizvodne kompanije da ulažu više u automatizaciju, veštačku inteligenciju i digitalizaciju procesa i organizaciju rada u „fizičkim smenama“, sa radnicima koji moraju nužno biti fizički prisutni tokom proizvodnog procesa i u „virtuelnim smenama“, sa radnicima i stručnjacima povezanim sa proizvodnim procesom, koji mogu da vode proizvodni proces ili daju savete i mišljenja o procesima, virtuelno i na daljinu.

Takođe se očekuju promene u trgovinskim tokovima i organizaciji lanaca proizvodnje i snabdevanja. Očigledan je uticaj pandemije KOVIDA-19 na trgovinske tokove. Privredni pad smanjio je

potražnju za uvozom i uticao je na kolaps mnogih trgovinskih dešavanja. Sa stanovišta politika, prekid u snabdevanju, kao i nestašica medicinskog materijala i opreme, stavili su fokus na sigurnost mreža proizvodnje i snabdevanja. Šta će se dogoditi kada prođe vanredna situacija u javnom zdravstvu? Birači, preduzeća i vlade će u velikoj meri ponovo proceniti očekivanja i zonu tolerancije rizika za različite delove privrede.

Od 1980. do 2007. godine, „globalizacija“ je ubrzala trgovinske razmene i podigla životni standard. Brze pogodnosti koje nudi informaciono-komunikaciona tehnologija, pored inovacija, znatno su umanjile prepreke u kretanju roba, usluga, ljudi, znanja, ideja i kultura. Istovremeno, mnoge vlade, kao rezultat planiranih neuspeha ekonomske politike i protekcionizma, brzo su pristupile otvaranju privreda i slobodne trgovine, na osnovu pravila GATT-a (Opšteg sporazuma o trgovini i tarifama) i kasnije pravila Svetske trgovinske organizacije. Regionalni trgovinski sporazumi uključuju: Zajedničko tržište Evropske unije, NAFTA, ASEAN i desetine bilateralnih trgovinskih sporazuma koji su pojednostavili trgovinu između zemalja, povećavajući specijalizaciju, u okviru mreža za proizvodnju i snabdevanje. Ovaj pristup dao je svoje rezultate. Učešće trgovine u globalnom proizvodnom učinku je sa 13% koliko je iznosio 1989. godine poraslo na 28% 2007. godine.

Ovaj svetli period u globalnoj trgovini i privredi počeo je da se menja 2008. godine, posle globalne finansijske krize. Od tada imamo mnogo nesuglasica između zemalja, problema u novim inicijativama za olakšavanje i liberalizaciju trgovine, probleme u reformama unutar Evropske unije, izlazak Britanije iz Evropske unije, stagnaciju u transatlantskim trgovinskim odnosima, kao i između azijskih zemalja, zemalja Pacifika i Sjedinjenih Američkih Država. 2017. godine, deceniju nakon „vrhunca trgovine“, udeo trgovine u globalnom proizvodnom učinku opao je na 22%. Ako je svojevremeno liberalizacija trgovine smatrana „dobrom pogodbom“, sada globalni pad,



Regionalni trgovinski sporazumi uključuju: Zajedničko tržište Evropske unije, NAFTA, ASEAN i desetine bilateralnih trgovinskih sporazuma koji su pojednostavili trgovinu između zemalja, povećavajući specijalizaciju, u okviru mreža za proizvodnju i snabdevanje. Ovaj pristup dao je svoje rezultate. Učešće trgovine u globalnom proizvodnom učinku je sa **13%** koliko je iznosio 1989. godine poraslo na **28%** 2007. godine.

posledice finansijske krize i rastući populizam utiču na mnoge zemlje da na liberalizaciju trgovine gledaju sa skepticizmom.

Proizvodne mreže se i dalje prilagođavaju, sa ili bez programa lokalnih ili globalnih politika. Tržišta u nastajanju više nisu samo potrošači, već su postala i proizvođači. Konačni proizvodi imaju izraženu komponentu inovacije i znanja u sebi, dok su proizvodne metode sve sofisticiranije. Lanci vrednosti na regionalnoj osnovi rade mnogo bolje od lanaca vrednosti zasnovanih na velikim globalnim sistemima, a trgovina uslugama je počela da premašuje vrednost robnog prometa.

Šta će se dogoditi sa globalnim lancem proizvodnje i snabdevanja nakon nestanka rizika od pandemije KOVIDA-19? Prvo je za očekivati da će lanac snabdevanja postati prilagodljiviji, fleksibilniji i razvijati se u zavisnosti od okolnosti. Drugo, kompanije će ponovo proceniti načine snabdevanja, udaljavajući se od isporuka iz jednog izvora, dok će vlade i zdravstvene ustanove ponovo proceniti zalihe i izvore snabdevanja medicinskom opremom i zalihamo, menjajući procenu onoga što se smatra sigurnim i adekvatnim snabdevanjem.

Kakve su bile dosadašnje politike institucija Republike u upravljanju ekonomskim posledicama izazvanim pandemijom

Kako bi odgovorila na negativne posledice pandemije, KOVIDA-19 po kosovsku privredu, Vlada Kosova je prvobitno odobrila hitan paket, vredan 179 miliona evra. Troškovi vladinih hitnih mera iznose oko 2.5% BDP-a i te mere su usredsređene na transfere malim i srednjim preduzećima, kao i najviše pogođenim preduzećima u različitim sektorima; unapređenje šema socijalnih davanja, dodavanjem dodatnih isplata za mesec dana; dodatni budžet za Ministarstvo zdravlja; odlaganje poreskih prijava i plaćanja, uključujući porez na korporativnu dobit, porez na lični dohodak i porez na dodatu vrednost. Istovremeno, Centralna banka Kosova odlučila je da obustavi isplatu kredita prvobitno do 30. aprila 2020. godine, sa mogućnošću produžetka za još nekoliko meseci. Prema procenama preduzeća obuhvaćenim istraživanjem koje je sproveo pet poslovnih organizacija, preduzeća su ocenila nedovoljnim mere koje su preduzele domaće institucije. Navedeno istraživanje, koje je sproveo pet poslovnih organizacija, pokazuje da samo 6% ispitanika procenjuje da su mere u velikoj meri ublažile teškoće u poslovanju, u poređenju sa sličnim procentom onih koji procenjuju da mere uopšte nisu ublažile njihove poteškoće.

Tokom jula (2020) Vlada je usvojila Program ekonomskog oporavka, izdvajajući 365 miliona evra za podršku preduzećima u stvaranju i očuvanju radnih mesta, kao i za podsticanje agregatne potražnje. Program ekonomskog oporavka sadrži mere za olakšavanje pristupa finansijama za preduzeća, dodatne subvencije za poljoprivrednike, razne poreske olakšice, subvencionisanje zarada zaposlenih i mogućnost da građani podignu 10% svojih akumuliranih doprinosa iz Kosovskog fonda za penzijsku štednju.

Zaključci i preporuke: Kako se može oporaviti i transformisati kosovska privreda?

Zajednička pretnja kojoj smo svi izloženi trebalo bi da nas ujedini sa nekim ključnim preimućstvima koje čovečanstvo ima: solidarnošću, hrabrošću, kreativnošću i slobodom misli. Stavljanje ovih preimućstava u funkciju, potrebno nam je i na našem putu ka ekonomskom oporavku i transformaciji. Krize su takođe dobra prilika za promene, prilagođavanje i stavljanje u funkciju novih energija za sveobuhvatniju transformaciju. U jednom članku objavljenom pre par nedelja, zajedno sa direktorom Američke privredne komore na Kosovu, Arianom Zekom i preduzetnikom Visarom Ramajlijem argumentovali smo da je „Kosovo izgubilo dve prilike da uspostavi odgovarajuće modele ekonomskog razvoja – 1999. godine kada je oslobođeno od okupacije i 2008. godine nakon proglašenja nezavisnosti. Uprkos kontinuiranom pozitivnom rastu duž godina, izvori ovog rasta bili su potpuno neodrživi. Kao nikada do sada u poslednje dve decenije, Kosovo ima novu jedinstvenu priliku da napravi razliku. Paket oporavka mora počivati na nekoliko važnih stubova: (1) Nacionalni pakt ekonomske transformacije, trebalo bi da uključi sve aktere koji odlučuju u zemlji, privatni sektor i finansijski sektor. Cilj pakta treba da bude postavljanje dugoročnih, srednjoročnih i kratkoročnih prioriteta za ekonomski razvoj zemlje, putem politika, instrumenata i mera koje privatni sektor stavljaju u zasluženi položaj - generatora privrednog rasta. Svi prioriteti, politike, instrumenti i mere moraju ispunjavati tri osnovna kriterijuma: Da su u potpunosti u skladu sa pravilima tržišne privrede; da se zasnivaju na podacima i analizi troškova i koristi, kao i da su budžetirani, uključujući identifikaciju izvora finansiranja, pri čemu neizbežnu ulogu igraju međunarodne finansijske institucije i donatorska zajednica. (2) Jezgro ekonomske transformacije mora činiti novi razvojni model, koji počiva na strategiji koja omogućava postepeno udaljavanje od zavisnosti od nestabilnih izvora privrednog rasta,

uključujući javne investicije i doznake, a potomje bi trebalo zameniti direktnim ulaganjima iz dijaspore. Novi razvojni model mora se usredsrediti na sektore koji nose konkurentne mogućnosti, sa velikim potencijalom za izvoz i integraciju u regionalne i globalne lance snabdevanja. Da bi se ojačali ovi konkurentni sektori, treba podsticati strane investicije. Promovisanje investicionih mogućnosti trebalo bi usredsrediti na međunarodne kompanije koje imaju za cilj stabilizaciju lanca snabdevanja i očuvanje konkurentnosti, nakon njihovog mogućeg odlaska iz azijskih zemalja. (3) Novi razvojni model takođe znači promenu načina razmišljanja o poslovanju. Paradigma ovog modela ne može se zamisliti bez digitalnog aspekta. Stoga, sektori sa konkurentnim potencijalom i propratne usluge za te sektore moraju proći kroz holistički proces digitalne transformacije. Ograničenja ekonomske aktivnosti kao rezultat pandemije KOVIDA-19 ukazala su na potrebu za digitalnom transformacijom preduzeća u novu dimenziju. Sve industrije treba da iskoriste mogućnosti koje nudi digitalizacija, da povećaju svoje konkurentne prednosti, kao i da bi preživle poteškoće poput ovih nastalih pandemijom. Međutim, za veći uspeh, digitalizacija mora da integriše i upravljanje i javne usluge, ali i obrazovanje i zdravstvenu zaštitu. (4) Novi razvojni model iziskuje finansije i ljudski kapital. Budžet zemlje i postojeći finansijski resursi nisu dovoljni za pokretanje novog ciklusa razvoja zemlje. Zbog toga moramo unaprediti postojeće instrumente finansijskog sistema, povećati kapital na tržištu, stvaranjem investicionih fondova, koji mogu akumulirati sredstva od građana, preduzeća, dijaspore, finansijskih institucija itd. Privatni investicioni fondovi finansirali bi rast naših preduzeća na međunarodnim tržištima, povećanje proizvodnih kapaciteta i projekte od strateškog značaja. Dok je u pogledu ljudskog kapitala potrebna potpuna transformacija obrazovnog

sistema, koji bi trebalo da oslika osobine i ponašanje novih generacija, ali i stvarne potrebe tržišta rada i prioritete Nacionalnog pakta za ekonomsku transformaciju. Strane direktne investicije igrale bi ključnu ulogu, kako u smislu finansijskog kapitala, tako i u smislu prenosa znanja."

Kratkoročne i srednjoročne politike oporavka, pored onih usvojenih u Programu ekonomskog oporavka, trebalo bi da se usredsrede na pružanje pouzdanosti preduzećima i potrošačima i nesmetan promet novca na tržištu.

Da bi se postigao ovaj cilj, preporučuju se sledeće institucionalne radnje:

- 1) Ulaganja u zdravstveni sistem za rešavanje zdravstvenih problema građana i držanje virusa pod kontrolom
- 2) Fokus na digitalizaciji administracije i smanjenju birokratije. Takođe, finansirati kompanije u smislu digitalizacije njihovih poslovnih procesa i povećanja poslovanja putem elektronske trgovine
- 3) Program za podršku integraciji kosovskih kompanija u globalnim lancima snabdevanja
- 4) Poseban finansijski program za podršku i promociju sektora turizma i gastronomije, dva sektora koja su najviše pogođena pandemijom
- 5) Stvaranje poreskih i pravnih olakšica za građevinski sektor, sektor koji bi mogao biti pogođen krizom, u narednim mesecima, kao rezultat problema novčanog priliva kompanija aktivnih u ovom sektoru, uključujući smanjenje građevinskih taksi i stvaranje pravnog osnova za privremenu katastarsku uknjižbu objekata u izgradnji
- 6) Stimulisanje agregatne potražnje podsticanjem kupovine u određenim periodima (na primer 0% PDV-a na kupovinu vikendom)

- 7) Stvaranje finansijskih instrumenata za finansiranje prelaska na energiju, ka održivijim i efikasnijim rešenjima za snabdevanje energijom, za preduzeća i domaćinstva

Ekonomski oporavak i transformacija zavisiće od niza faktora, među kojima mogućnosti izbijanja nove pandemije, trajanje pandemije i njen uticaj na poverenje potrošača i preduzeća, ali i od sposobnosti preduzeća da se prilagode. „novo normalnosti“. Vlada mora biti proaktivna u pružanju odgovarajuće podrške građanima i preduzećima, ali istovremeno i fleksibilna da se prilagodi svakoj novonastaloj okolnosti.



ODA EKONOMIKE | KOSOVA CHAMBER
E KOSOVES | OF COMMERCE

